

VICTORIA KAHN, *THE FUTURE OF ILLUSION: POLITICAL THEOLOGY AND EARLY MODERN TEXTS*, THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS, CHICAGO – LONDON 2014, ss. 246

ANDRZEJ PROBULSKI

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Książka podejmująca temat aktualności teologii politycznej może w polskich realiach budzić podejrzliwość, a nawet niechęć – czy to ze względu na dość kuriozalne przypadki przywoływania *Teologii politycznej* Schmitta w rodzimej debacie publicznej¹, czy to z racji wyraźnego powiązania „teologii politycznej” z religijnym fundamentalizmem za sprawą środowiska skupionego wokół pisma *Teologia polityczna*, czy wreszcie w związku z wciąż nieprzebrzmiałymi kontrowersjami związanymi z niedawną książką Jana Sowy², głośniejszą od udanych propozycji przeszczepienia na polski grunt teorii Ernsta Kantorowicza dokonywanych na przykład przez B. Pfeiffera³. *The Future of Illusion* Victorii Kahn zasługuje jednak na kredyt zaufania – to książka, która w niezwykle błyskotliwy sposób łączy refleksję historyczną nad wczesnonowożytnymi tekstami, dyskutującymi relację między władzą świecką i chrześcijańską teologią, z uwagami na temat dwudziestowiecznych powrotów do teologii politycznej w pismach Schmitta, Kantorowicza, Arendt, Freuda czy Benjamina.

¹ Zob. M.A. Cichocki, *Wstęp do drugiego wydania*, [w:] C. Schmitt, *Teologia polityczna i inne pisma*, wyd. 2 poszerzone, przeł. i oprac. M.A. Cichocki, Warszawa 2012, s. 5.

² J. Sowa, *Fantomowe ciało króla*, Kraków 2012.

³ Zob. B. Pfeiffer, *Caelum et regnum. Studia nad symboliką państwa i władcy w polskiej literaturze i sztuce XVI i XVII wieku*, Zielona Góra 2002, *passim*.

The Future of Illusion nie jest pierwszą próbą krytycznego przepracowania dwudziestowiecznej teologii politycznej w ostatnich latach, by wspomnieć tylko o poświęconym spuściźnie Kantorowicza numerze „Representations”⁴ czy wydanym w 2012 roku zbiorowym tomie *Political Theology and the Early Modernity*⁵. O wartości książki stanowi jednak nie tyle jej nowatorstwo, ile szeroka, syntetyczna perspektywa, wskazująca czasem daleko nieoczywiste powiązania na przykład między pracami Schmitta i Blumenberga oraz, co nie mniej istotne, wynikająca z tej syntetycznej perspektywy propozycja nowego paradygmatu badawczego.

Punktem wyjścia dla książki Kahn jest odrzucenie narracji traktującej idee legitymizacji władzy, suwerenności, ewolucji historycznej czy postępu jako ześwieczone pojęcia teologii chrześcijańskiej. Zasadniczym problemem teologii politycznej jest, stwierdza autorka, nie tyle teologiczne uzasadnienie czy teologiczna istota władzy świeckiej, ile sam problem relacji między religią a polityką, który uwidacznia się w sytuacji kryzysu, gdy wspomniana teologiczna legitymizacja władzy nie znajduje już uznania⁶. W debatach na temat religijnego usankcjonowania władzy, rozbudzonych na nowo po zamachach 11 września 2001 roku, zabrakło, pisze Kahn, pojęcia centralnego zarówno dla wczesnonowożytnych, jak i dla dwudziestowiecznych wypowiedzi na temat teologii politycznej, a mianowicie *poiesis*: twórczości (czy może ściślej: wytwórczości), zdolnej *ex nihilo* ustanawiać i kształtować reguły życia społecznego. Fundamentalnym problemem omawianych przez Kahn tekstów Machiavellego, Hobbesa czy Spinozy oraz ich dwudziestowiecznych komentatorów okazuje się w tej perspektywie nie tyle relacja pomiędzy władzą religijną a władzą świecką, ile specyficzna rola fikcji (w szerokim rozumieniu tego pojęcia) fundującej instytucje władzy. Każdy z pięciu składających się na książkę rozdziałów rozwija i doprecyzowuje tę ogólną tezę, analizując wybrane passusy *Księcia*, *Lewiatana* czy *Traktatu teologiczno-politycznego* w zestawieniu z uwagami ich dwudziestowiecznych komentatorów i eksponując kwestie związane z tworzeniem fikcji.

⁴ „Representations” 106, Spring 2009.

⁵ *Political Theology and Early Modernity*, red. G. Hill, J. Richmond Lupton, Chicago 2012.

⁶ V. Kahn, *The Future of Illusion: Political Theology and Early Modern Texts*, Chicago–London 2014, s. 2.

Rozdział pierwszy: *Hamlet or Hecuba: Carl Schmitt's Decision*, pokazuje, w jaki sposób refleksja Carla Schmitta na temat estetyzacji sfery politycznej (a w konsekwencji – jej depolityzacji) sięgała do tekstów Hobbesa i Szekspira. Przedmiotem zainteresowania autorki są tu w mniejszym stopniu prace Schmitta poświęcone *Lewiatanowi*, a bardziej – znany również polskiemu czytelnikowi esej *Hamlet czy Hekuba*⁷ z 1956 roku, który w perspektywie Kahn staje się formą zawołowanej autoapologii Schmitta, usprawiedliwiającego własny flirt z nazizmem. Tak jak Hobbes rozczarował Schmitta, rozwijając metaforę „teatru władzy”, oddzielając sferę działania od sfery polityki, tak Szekspirowski *Hamlet* stanowić miał rodzaj „anty-Hobbesa”, przedstawiając egzystencjalny dramat związany z podejmowaniem decyzji, niedający się rozstrzygnąć na podstawie technicznych reguł sprawowania władzy. Kahn pokazuje przy tym w swojej książce, jak dalece Schmitt próbował stłumić w swej interpretacji Szekspirowskie wątki związane z „teatrem władzy” (np. przywołując tekst sztuki za pierwszym wydaniem quarto z 1603 roku, gdzie metaforyka teatralna nie pojawia się jeszcze tak wyraźnie, jak w drugim quarto i pierwszym folio), dramatyzując równocześnie (i usprawiedliwiając) własną decyzję o współpracy z Trzecią Rzeszą.

Rozdział drugi: *Sacred Kingship and Political Fiction*, omawia miejsce kategorii fikcji w uwagach Ernsta Kantorowicza poświęconym *Monarchii* Dantego oraz *Ryszardowi II* Szekspira. Przekonująco przedstawiając związki *Dwóch ciał króla* z *Mitem państwa* Ernsta Cassirera, Kahn polemizuje z uwagami o niezbywalności religijnego fundamentu władzy świeckiej, sformułowanymi na przykład przez Claude'a Leforte'a⁸. Według badaczki praca Kantorowicza pokazuje, że unicestwienie fizycznego ciała władcy stwarza miejsce dla rozróżnienia między władzą realną a symboliczną, miejsce dla fikcji prawnej, która nie próbuje zatrzeć czy zamaskować własnej fikcjonalności. Tam, gdzie faszyzm i religijny fundamentalizm próbowały połączyć władzę z realnym ciałem, tam liberalizm i koncepcja fikcji prawnej uniemożliwiają tego rodzaju proste zestawienia, pokazując, że jednoczące

⁷ C. Schmitt, *Hamlet albo Hekuba. O historii, która wdarła się na scenę*, „Kronos” 3/2008.

⁸ Zob. C. Lefort, *The Permanence of the Theologico-Political?*, [w:] *Democracy and Political Theory*, przeł. D. Macey, Minneapolis 1988, *passim*.

mity (jak np. pojęcie narodu) są obliczonymi na utrzymanie władzy ludzkimi artefaktami – „w tym samym sensie, co karabiny i samoloty”⁹.

Trzeci ze składających się na książkę rozdziałów: *Machiavelli and Modernity*, podejmuje wątki związane z *Księciem* Machiavellego, skupiając się na kwestii instrumentalnego wykorzystania religii przez władzę świecką. Wychodząc od uwag Leo Straussa o Machiavellim jako postaci założycielskiej dla nowożytnej filozofii uznającej pierwszeństwo rozumu praktycznego przed teoretycznym¹⁰, Kahn analizuje uwagi z szóstego rozdziału *Księcia*, stawiające Mojżesza w jednym rzędzie z Cyrusem, Romulusem czy Tezeuszem jako tymi, którzy doszli do władzy za sprawą własnej *virtù*. Mojżesz, paradoksalnie, staje się w tej optyce figurą władzy autonomicznej względem Boga, świadomie i na sposób „artystyczny” kształtującej prawa i instytucje. Analiza fragmentów z Machiavellego dotyczących *religio civilis* oraz sięgnięcie do pism Straussa służą w tym rozdziale polemice ze znaną tezą Schmitta o pojęciach teorii państwa jako „ześwieczonych pojęciach teologicznych” – Kahn pokazuje, że na przykładzie *Księcia* mówić można raczej o „ponownej poganizacji” antycznych kategorii zaadaptowanych przez chrześcijańską teologię polityczną.

Rozdział czwarty, *Spinoza and Liberal Culture*, dotyczy *Traktatu teologiczno-politycznego* Spinozy i jego dwudziestowiecznej recepcji w pismach Leo Straussa, Carla Schmitta i Hanny Arendt. Analizując uwagi Spinozy jako kontynuację Machiavelliańskiej koncepcji instrumentalnej postawy względem religii, Kahn wskazuje na specyficzną rolę, jaką w teologii politycznej Spinozy (i u komentujących go Straussa czy Arendt) odgrywa kultura: jeżeli prawa i instytucje stanowią wytwór człowieka, a nie dar od Boga, kultura i polityka stają się wspólnym polem, na którym kwestią priorytetową nie jest już wiedza lub obiektywna prawda, ale kształtowana w doświadczeniu ludzka zdolność osądu i podejmowania decyzji przy braku pewnych kryteriów oceny tych decyzji. W tym rozdziale Kahn zbliża się najwyraźniej do tez ze swojej pierwszej książki, *Rhetoric, Prudence, and Skepticism in the Renaissance*¹¹, w której wywiedziona z retoryki Cyceroniańskiej kategoria roztropności (*prudentia*) została przedstawiona jako

⁹ V. K a h n, *op. cit.*, s. 59. Kahn cytuje tu *Mit państwa* E. Cassirera.

¹⁰ Zob. D. T a n g u a y, *Leo Strauss: An Intellectual Biography*, przeł. Ch. N a d o n, New Haven 2007, s. 203.

¹¹ V. K a h n, *Rhetoric, Prudence, and Skepticism in the Renaissance*, Ithaca–London 1985.

zdolność właściwego osądu w sytuacji braku niewzruszonych reguł postępowania.

W ostatnim rozdziale *The Future of Illusion, Freud's Spinoza/Freud's Illusions*, Kahn omawia rozróżnienie między złudzeniem artystycznym a złudzeniem religijnym w pismach Sigmunda Freuda, pokazując, w jaki sposób teksty takie jak *Mojżesz i monoteizm*¹² nawiązywały do wczesnych esejów ojca psychoanalizy poświęconych twórczości Leonarda Da Vinci czy Michała Anioła. Karkołomny na pierwszy rzut oka pomysł interpretacyjny skutkuje znakomitą analizą, w której tytułowy bohater *Mojżesza i monoteizmu* okazuje się mieć więcej wspólnego z podziwianą przez Freuda rzeźbą Mojżesza w rzymskim kościele San Pietro niż z biblijnym przywódcą Izraelitów.

Powyższa próba rekapitulacji uwag zawartych w książce Kahn pozostaje szkicowa i lakoniczna nie tylko z uwagi na ograniczenia objętościowe właściwe recenzji, ale też ze względu na konstrukcję samego *The Future of Illusion*. Wywody przedstawione w kolejnych partiach książki, choć rozwijające i uzasadniające postawioną na początku każdego rozdziału tezę, znacząco ją poszerzają i uzupełniają o nowe konteksty. Jakkolwiek głównymi dwudziestowiecznymi bohaterami książki są tu Carl Schmitt i polemizujący z nim Leo Strauss, Kahn sięga do Kanta i do Althussera, do Blumenberga i Waltera Benjamina, polemizuje z Derridą, Lefortem i Fishem, inspirowane się Auerbachem, zderza w błyskotliwych zestawieniach Machiavellego z Theodorem Adorno. Przy całej efektywności tych zabiegów, książka nie sprowadza się do erudycyjnego fajerwerku, przedstawiając, zgodnie z obietnicą, błyskotliwy i zbudowany na solidnych podstawach źródłowych paradygmat myślenia o teologii politycznej.

Można polemizować z tym, czy propozycja Kahn jest aż tak nowatorska, jak prezentuje ją sama autorka – podobne uwagi o miejscu Hobbesa w historii teologii politycznej można znaleźć chociażby w wydanej niedawno przez PAX syntezie autorstwa Merio Scattoli¹³, a autorka sama kilkakrotnie wskazuje, że jej propozycja wiele zawdzięcza pracom Hansa Blumenberga (zwłaszcza *Legitimität der Neuzeit* i esejowi *O aktualności*

¹² Zob. S. Freud, *Mojżesz i monoteizm*, przeł. J. Doktor, Warszawa 1995.

¹³ Zob. M. Scattola, *Teologia polityczna*, przeł. P. Borkowski, Warszawa 2011, s. 124–132.

*retoryki w wymiarze antropologicznym*¹⁴). Nowatorstwo perspektywy nie wyczerpuje jednak zalet *The Future of Illusion*: to książka, którą warto przeczytać choćby ze względu na uwagi o miejscu retorycznej i poetyckiej fikcji we wczesnej nowożytności czy też jako ważny głos w dyskusji na temat aktualności tekstów wczesnonowożytnych.

¹⁴ Zob. H. Blumenberg, *O aktualności retoryki w wymiarze antropologicznym*, [w:] idem, *Rzeczywistości, w których żyjemy*, przeł. W. Lipnik, Warszawa 1997.